

Bəxtiyar Vahabzadənin Ədəbi Yaradıcılığında Dünya Klassikası Bəşəri İrsi Kimi *World Classics as Human Heritage in the Literary Creativity of Bakhtiyar Vahabzadeh*

Mətanət Mustafayeva

E-mail:

mustafayeva20091214@mail.ru

Tel: +994554995999

ORCID: [0000-0002-1754-590X](https://orcid.org/0000-0002-1754-590X)

Gəncə Dövlət Universiteti,
Azərbaycan Texnologiya
Universiteti

Xülasə: Məqalədə Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında əks olunan klassik ədəbi irsin və dünya ədəbiyyatı ənənələrinin bədii transformasiyası araşdırılır. Tədqiqatın əsas məqsədi şairin əsərlərində milli və ümumbəşəri ədəbi mənbələrin intertekstual şəkildə necə təzahür etdiyini müəyyən etməkdir. Tədqiqat zamanı müqayisəli-ədəbi təhlil, intertekstual analiz, həmçinin tarixi-bioqrafik və semantik yanaşma metodlarından istifadə olunmuşdur. Bəxtiyar Vahabzadə bütün ədəbi əsərlərində ədəbiyyatın görkəmli simalarından, folklor, yazılı ədəbiyyat xəzinəsindən yararlanmışdır. Vahabzadə təkcə Azərbaycan ədəbiyyatını deyil, eləcə də Türk və Dünya ədəbiyyatı şedevrlərini, ədəbiyyatda iz qoymuş sənətkarlarını müxtəlif bədii formalarda yenidən işləyərək müasir kontekstdə təqdim edir.

Məqalədə şairin Cəlaləddin Rumi, Yunis Əmrə, Nazim Hikmət, Yəhya Kamal, Mehmet Akif, Çingiz Aytmatov, Musa Cəlil kimi türk dünyası sənətkarlarına, həmçinin Ernest Heminqvay, Cek London, Uilyam Şekspir, Taras Şevçenko kimi dünya ədəbiyyatı nümayəndələrinə istinadlarının poetik funksiyası təhlil edilir. Müəyyən edilir ki, müəllif allüziya (real tarixi-ədəbi simaya işarə və s.), metafiksiya (ədəbiyyatın özünün, yaxud ədəbi simanın mövzu olması) kimi intertekstual vasitələrdən istifadə edərək həm ədəbi yaddaşı qoruyur, həm də ona yeni semantik çalarlar qazandırır, bu üsullarla şair bəzən tarixə səyahət edir, dərs çıxarmağı tövsiyə edir, bəzən də ənənəyə, uluya, ustada vəfa borcunu çatdırır. Bu mənada onun şeirləri, "Şəbi-hicran", "Sadə adamlar", "Dörd yüz on altı" kimi poemaları, "Fəryad", "Dər ağacı", "Özümüzü kəsən qılınc" kimi səhnə əsərləri tədqiqə layiqdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığında intertekstuallığın yalnız təsvir vasitəsi deyil, həm də milli-mədəni identikliyin ifadə mexanizmi kimi təqdim olunmasındadır.

Açar sözlər: *Bəxtiyar Vahabzadə, türk ədəbiyyatı, dünya ədəbiyyatı, klassik irs*

Məqalənin gəldiyi

tarix/Received: 04.02.2026

Qəbul tarixi/Accepted:

18.05.2026

Nəşr tarixi/ Available Online:

13.07.2026

Abstract: The article examines the artistic transformation of classical literary heritage and world literary traditions in the work of Bakhtiyar Vahabzadeh. The main goal of the study is to determine how national and universal literary sources are intertextually manifested in the poet's works. The article examines the artistic transformation of classical literary heritage and world literary traditions in the work of Bakhtiyar Vahabzadeh. The main goal of the study is to determine how national and universal literary sources are intertextually manifested in the poet's works. Vahabzadeh reworks not only Azerbaijani literature, but also masterpieces of Turkish and World literature, and artists who have left their mark on literature, through various artistic forms, and presents them in a modern context.

The article analyzes the poetic function of the poet's references to such Turkic world artists as Jalaluddin Rumi, Yunus Emre, Nazim Hikmet, Yahya Kemal, Mehmet Akif, Chingiz Aytmatov, Musa Jalil, as well as to representatives of world literature such as Ernest Hemingway, Jack London, William Shakespeare, Taras Shevchenko. It is determined that the author, using intertextual means such as allusion (a reference to a real historical-literary figure, etc.), metafiction (the literature itself or a literary figure being the subject), both preserves literary memory and gives it new semantic shades. With these methods, the poet sometimes travels to history, recommends lessons, and sometimes conveys the duty of loyalty to tradition, the great, and the master. In this sense, his poems, such as "Shabi-Hijran", "Simple Men", "Four Hundred and Sixteen", and stage plays such as "Scream", "Gallows", and "The Sword That Cuts Us" are worthy of study.

The scientific novelty of the study lies in the fact that intertextuality in Bakhtiyar Vahabzadeh's work is presented not only as a means of description, but also as a mechanism for expressing national-cultural identity.

Keywords: *Bakhtiyar Vahabzadeh, Turkish literature, world literature, classical heritage*

Giriş / Introduction

Bəxtiyar Vahabzadə şəxsiyyətinin fenomenallığı ondadır ki, o, təkcə Azərbaycan ədəbiyyatının deyil, həmçinin dünya ədəbiyyatının bilicisi, oxucusu olmuşdur. Çoxşaxəli yaradıcılığında müxtəlif ünsürləri, forma və janrları birləşdirən ədibin qayəsi bəşəri əsərlər yaratmaq, lokal coğrafiya həddlərindən kənara çıxmaqdır. Onun demək olar ki, bütün yaradıcılığı boyunca Türk dünyasında əhəmiyyətli olan ədəbi hadisələr, şəxsiyyətləri, Dünya ədəbiyyatı ədiblərini, onların ölməz əsərlərinin qəhrəmanlarının, süjetlərinin təhlillərini, analogiyalarını, paralellərini, şairin onlara öz münasibətini və s. görmək mümkündür. İstər Türk dünyası ədiblərinə, istər xarici ədəbiyyat nümayəndələrinə Bəxtiyar Vahabzadənin öz baxışı var. *“Bəxtiyar Vahabzadəyə görə ədəbi şəxsiyyətlər, sənət baxçamızdan güllər dərən, bu diyardan o diyara, o diyardan bu diyara salamlar göndərən, vətənimizin bağrında yüksələn mənəvi dağlarımızdır.”* (Mayadağlı, 1998, s. 102)

İntertekstuallıq və Bəxtiyar Vahabzadə/ Intertextuality and Bakhtiyar Vahabzadeh

Ədəbiyyat elə bir elm, sənətdir ki, mütləq şəkildə özündə müxtəlif zamanları, taleləri birləşdirir. Eyni zamanda ədəbiyyat ənənənin, irsin davametdiricisidir. Ədəbiyyatı yaradanlar fikrin qüvvətləndirilməsi, real tarixi gerçəklikdən dərs çıxarılması, sələfə hörmət, ənənəyə qayıdış və s. məqamlarda intertekstuallıqdan istifadə edir, mətnin bədii gücünü və ifadə tərzini zənginləşdirir. İntertekstuallıq iki və daha artıq mətn arasında əlaqələndirmə olub, yazılmış mətnə xüsusi intellektual yanaşma, üslub qatır, doğru istifadə edildikdə mətnin məna dərinliyini zənginləşdirir. *“İntertekstuallıq, bu mövzuda çox şey yazan fransız dilçisi Julia Kristeva tərəfindən ortaya atılmış bir sözdür. Söz bugünkü kontekstdə onun intertekstuallıq haqqında əsas əsərində izah etdiyi “söz, dialoq və roman” nəzəriyyələrindən daha geniş mənə daşıyır. Onun İntertekstuallıq anlayışı, mətnə başqa bir mətnin hərfi və təsirli mövcudluğunu ifadə edir. Onun sözlərinə görə, “mətn” “mətnlərin permutasiyası, verilən mətnin məkanında İntertekstuallıqdır ki, burada digər mətnlərdən götürülmüş bir neçə ifadə kəsişir və bir-birini neytrallaşdırır”.* (Shakib, 2013, ss. 1-5). Mətnlərarası dialoq olan intertekstuallıq bədii ədəbiyyatda obrazlar, hadisələr, məkanlararası və s. həm də dialektik təzahürdür. İntertekstuallıq yalnız əkslikləri ifadə etmir, müxtəlif sələf-xələf, zaman-məkan assosiasiyaları da yaradır. Bu baxımdan, Bəxtiyar Vahabzadənin “Ağlar-güləyən” poemasında Mirzə Ələkbər Sabir obrazına müraciəti intertekstual dialoqun parlaq nümunəsi kimi qəbul etmək olar. Əsərdə Sabirin satirik düşüncə tərzini və ictimai tənqid ruhu müasir dövrün problemləri ilə əlaqələndirilərək yenidən interpretasiya olunur. Burada keçmişlə bu gün (əsərin yazıldığı dövr) arasında dialektik əlaqə qurulur, sələf-xələf münasibətləri bədii mətn daxilində canlı şəkildə

təqdim edilir. Bu isə intertekstuallığın yalnız mətnlərarası əlaqə deyil, həm də zamanlararası ideya davamlılığı funksiyasını yerinə yetirdiyini göstərir.

Postmodernist yanaşmada intertekstuallığa münasibət fərqlidir; onlar düşünür ki, artıq hər şey deyilib, bu gün tam orijinal mətn yaranmır, yaranan ədəbiyyat isə sitat, parodiya, yazılmış mətnlərin yenidən yazılmasıdır. Lakin bu fikirlə tam razılaşmaq mümkün deyildir. Çünki mətnlərarası diləoq (intertekstuallıq) heç də bütün hallarda eyni şəkildə və eyni məqsədlə yaranmır. Ənənənin, irsin yaşadılması bir növ mənəvi borcdur. Bu baxımdan, Bəxtiyar Vahabzadənin “Fəryad” dramı yaxşı nümunədir. Əsərdə klassik Şərq poetikasına və milli tarixi yaddaşa müraciət intertekstual əlaqənin fərqli məqsəd daşdığını göstərir. Burada keçmişin faciəvi hadisələri və milli taleyin ağırlı məqamları bədii şəkildə yenidən qurularaq müasir oxucuya çatdırılır. İntertekstuallıq postmodern parodiya və ya təkrar məqsədi daşımır, əksinə, milli yaddaşın qorunması və mənəvi irsin davamlılığının təmin edilməsi funksiyasını yerinə yetirir. Bu isə göstərir ki, intertekstual əlaqələr yalnız “yenidən yazma” deyil, həm də mədəni identikliyin yaşadılması vasitəsidir, elə orijinallıqdır.

İntertekstuallıq pastiş (*“Bu, etimologiyası etibarlı ilə italyancaya (pastieco) gedib çıxan söz, qarmaqarışıq anlamında işlədilməklə orijinallıqdan kənar olub, hər hansı şəxsin, yaxud mərhələnin üslubunun təqlididir. Bu isə o deməkdir ki, mətndə təqlid münasibətləri qurulur, daha doğrusu, hər hansı yazıçının dil və üslub özəllikləri təqlid edilmə üçün ortaya gətirilir”*) (Tağısoy, 2018, s. 47), parodiya, ironiya, kollaj kimi şəkillərdə təzahür edir, bədii mətn daxilində müxtəlif funksional yük daşıyır. Pastiş vasitəsilə müəllif əvvəlki ədəbi üslubu təqlid edərək onu yeni kontekstdə təqdim edir. Lakin bu təqlid mexaniki xarakter daşımır, əksinə, əvvəlki üslubun estetik imkanlarını yenidən aktivləşdirir. Parodiya və ironiya isə mövcud ədəbi ənənəyə tənqidi münasibəti ifadə edir, onu yenidən dəyərləndirməyə imkan yaradır. Kollaj texnikası vasitəsilə müxtəlif mətn parçaları və üslub elementləri bir araya gətirilərək çoxqatlı semantik struktur formalaşdırılır. Beləliklə, intertekstual əlaqələr yalnız təqlid münasibətləri yaratmır, həm də mətn daxilində yeni mənalara yaranmasına və ədəbi yaddaşın dinamik şəkildə yenidən qurulmasına xidmət edir. Bəxtiyar Vahabzadənin “Ağlar-güləyən” poemasında Mirzə Ələkbər Sabir poetikasına müraciət intertekstual pastiş və ironiya elementlərinin konkret nümunəsidir. Əsərdə Sabirin satirik üslubuna xas olan tənqidi ton, ictimai eyiblərin ifşası və kəskin ifadə tərzini müasir kontekstdə yenidən qurulur. Bu isə klassik poetikanın sadəcə təqlidi deyil, onun yeni ictimai-mənəvi şəraitdə funksionallaşdırılmasıdır.

Eyni zamanda Sabir obrazının və onun ideya dünyasının mətnə daxil edilməsi müəyyən məqamlarda ironik çalarlar da yaradır; keçmişdə tənqid olunan problemlərin müasir dövrdə də aktuallığını qoruması bu ironiya vasitəsilə daha qabarıq şəkildə təqdim olunur. Beləliklə, əsərdə

pastiş və ironiya intertekstuallığın formaları kimi çıxış edərək həm ədəbi ənənəni yaşadır, həm də onu yeni semantik müstəvidə yenidən mənalandırır.

Bəxtiyar Vahabzadənin bədii yaradıcılığında biz milli və dünyəvi irsin tərənnümü, saxlanması, yenidən nəfəs qazanması və s. məqamlarda intertekstuallığın müxtəlif növlərindən məharətlə istifadə olduğunu görə bilirik. O, öz yaradıcılığında daha çox üslubi olaraq açıq (sitat, istinad göstərmə), hörmətlə, bəzən isə ironiya və transformasiya üsullarından istifadə edərək intertekstuallığı bədii ifadə vasitəsi kimi bədii mətnə daxil etmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadə və Türk ədəbiyyatı/ *Bakhtiyar Vahabzadeh and Turkish literature*

“Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında türk şair və yazıçılarına həsr etdiyi bir çox şeirləri də əsas yer tutur. “Yunus İmrə”, “Abdulla Tukaya”, “Cəlaləddin Mövlanaya bənzətmələr”, “Təsəvvüf” (Cəlaləddin Rumi Mövlana), “Çiydim” (Cəlaləddin Rumi), “İlk kitabım” (Nazim Hikmət) kimi şeirlərin və Yunus İmrə, “Türküstan, Türküstan” (Yavuz Bülənd), “İstiqlal” nəğməkarı (Mehmet Akif), - (Yəhya Kamal), “Sabir və Tukay”, “Kamil əsərlər” (Çingiz Aytmatov), “Çingiz Aytmatova məktub” adlı məqalələrin müəllifidir. Şair üçün türk xalqları başqa sahələrdə olduğu kimi ədəbiyyatda da birlikdə, vəhdətdədir.” (Kərimova, 2015, s. 111)

Təsəvvüf ədəbiyyatının, Anadolu türkcəsində şeirin banilərindən biri olan Yunis Əmrə İslami, sufiyanə hikmətə vaqif bir el ozanı olaraq B.Vahabzadənin də yaradıcılığında və düşüncəsində məxsusi yerə sahibdir. 1985-ci ildə fərqli üslubda, sual-cavab şəklində yazılmış “Yunus İmrəyə” adlı 8 misralıq şeirdə ozanın ölümsüzlüyü, Anadoluda, hətta Azərbaycandakı məzarlarına, bir sözlə, həyatının mistikasına şair öz vaqifliyini göstərir. “Bir yerdə öldüyü halda, niyə min yerdə doğuldu?” – sualına müəllif ulu ozanın şeirindəki hikmətdən hər dəfə yenidən doğulduğunu düşündüyünü izhar etməklə cavab verir. Bir yerdə ölsə də, niyə min yerdə məzarı var? – sualına isə cavab olaraq məzarının hər gün Yunis Əmrəylə tanış olub, sevan könüllərdə hər dəfə qazılmasını deyir. Bir cismin böyük bir coğrafi məkanda çoxsaylı qəbirlərinin, türbələrinin olması onun mistikləşməsi, bir növ əfsanələşməsi kimi səciyyələnir. Vahabzadəyə görə Yunis Əmrəni ululaşdıran türkün qopuzundan gələn varlıq səsidir:

- *Əfsanəmi, gerçəkmi? Bu insan, necə insan?*
- *Varlıq səsidir, qopmuş o, türkün qopuzundan.* (Vahabzadə, B, 2008, s. 56)

Bəxtiyar Vahabzadənin həyatının son illərində İrfani ədəbiyyat və onu dərk, sufi fəlsəfəsi və s. bu kimi digər mövzular öz aktuallığını daha da gücləndirmişdir. İdrak fəlsəfəsi bütün yaradıcılığına hakim olan şair Allahın dərkində Mövlana Cəlaləddindən də qaynaqlanmışdır.

Onun hikmət aləminə baş vuran şair 1998-ci ildə qələmə aldığı “Cəlaləddin Mövlanaya bənzətmələr” adlı iki bəndlik şeirdə az sözlə böyük məna ifadə etmişdir. Türk dünyasında sevgi, ilahi eşq və insanın daxili kamilliyi ilə Tanrıya qovuşmada, Allahı – yaradanı dərkdə məxsusi yolu ilə seçilən Mövlananın adı şeirin misralarında çəkilməsə də, müəllif onu özünün simvolları ilə məharətlə təsvir edir və şəxsləndirməyə ehtiyac yaranmır, başqa sözlə, burada metafora özü intertekstual funksiya daşıyır, müəllif reminisensiya yaradır:

Dövr eylədikcə gizlicə axşam-səhər zaman,

Minlərlə aşikarları pünhan edər zaman. (Vahabzadə, Əsərləri, 2008, p.

266)

Sufiyanə yanaşma, Allahı sevgi ilə anma və qəbullanma şeirdə axıcı dillə ifadə olunur. Tanrıya çatma yolundakı cəfalar və məhrumiyyətlər bu yolda azadlığın əldən çıxmasına rəğmən qiymətlidir. Adi bir adam Allaha erişmək üçün sadəcə kiçik təfərrüatdır, fəryaddır. Şərq klassik poeziyasında və fəlsəfi fikrində mistik, düşüncəli, şəfqətli və bütün insanları birləşdirən universal dəyərlərin daşıyıcısı kimi tanınan Ruminin mahiyyətini dərindən dərk edən Bəxtiyar Vahabzadə Allah eşqi yolunda ölməyin elə əbədi dirilik olduğu qənaətindədir:

Eşqində sağ qalanlar ölür, ölmədən qabaq

Eşqimdə ölmüşəm, diri qalmaqçün hər zaman. (Vahabzadə, Əsərləri,

2008, p. 266)

Şair 1999-cu ildə yazdığı “Təsəvvüf” şeirinə Bəxtiyar Vahabzadə “Böyük Cəlaləddin Rumi Mövlananın xatirəsinə” ithafı ilə başlayır. Şeirin misraları boyunca təsəvvüf elminə müəllifin bələd olmasının şahidi oluruq. Hər şeydən öncə məlum olur ki, Allahın yaratdığı bəndələrin qəlbindən yaradana yol gedir, kim ki, özünü dərk etməmişdir, hələ yaradanı dərk edə bilməz. Demək, özünü dərkən son həddi Allahı – yaradanı dərkdir. Haqqa yetmək asan deyildir, bunun üçün müəyyən mərhələlərdən keçmək gərəkdir. (Ümumiyyətlə, mifik mətnlərdə də, folklor və klassik poeziya nümunələrində də obrazlar o zaman qəhrəman olurlar ki, onlar səbr, cəsəret və idrakla bütün maneələri dəf edə bilirlər.)

Türk şairi Nazim Hikmətin Azərbaycana 1957-ci ildə baş tutan növbəti səfəri münasibətilə Vahabzadənin qələmə aldığı “İlk kitabın” şeiri də maraqlıdır. Türk şairinin təzadlı, kələ-kötür həyatına diqqət çəkən müəllif Nazimin Bakıya illər əvvəlki səfərini xatırlayır. Türk şairin 30 il əvvəlki səfərində bir kitabı vardısı, növbəti gəlişində artıq yüz kitabı vardır. Aradan keçən bu illər ərzində “çox bulaqdan su iç”sə də, B.Vahabzadə Nazimin yaradıcılığında Bakının yerini məktəb məqamında görür. Onun yaradıcılığının çiçəklənməsinin əsasında Bakını xüsusi qeyd edir:

Nazim, sənin yüz kitabın öz mayasını

Bakımızda yaratdığın kitabdan almış! (Vahabzadə, Əsərləri, 2008, s. 236)

Vətənpərvər tatar şairi, II Dünya Müharibəsi iştirakçısı, həyatdan nakam köçmüş Musa Cəlilin həyat yolu, əqidə savaşı Vahabzadəni dərindən təsirləndirdiyindən ki, “Uçun nəğmələrim” (1966) poemasını özünün təbircə desək, “Faşist zindanlarında öldürülmüş qəhrəman tatar şairi Musa Cəlilin xatirəsinə” həsr etmişdir. Poema dahi Azərbaycan şairi Füzuli qəzəlindən epigrafla başlayır (bu, açıq intertekstuallıqdır, müəllif şairin yaradıcılığından sitat gətirmişdir):

*Füzuli, dəhrdən kam almaq olmaz
olmadan giryan.*

Sədəf su almayınca

əbri insandan göhər verməz. (Vahabzadə, Əsərləri, 2008, s. 386)

B.Vahabzadə “Zindanda” (1957) şeirində dolu olan ürəyin, zəngin zehnin bir gün mütləq yaradıcılığın sonsuz üfüqlərindən günəş kimi doğulduğunu tərənnüm edir. Şair “ən gözəl söz incilərini bəzən qaranlıq zindanlarda yaranır” deməklə, Xaqaniyə, Fələki Şirvaniyə də ehyam vurur. Musa Cəlilin alman əsirliyində olarkən yazdığı “Moabit gündəliyi”nə ithafən Vahabzadənin yazdığı “Moabit” (1957) şeirində zülmün, işgəncənin, insanlara ədalətsizliyin simvolu kimi təsvir edilən Moabit əsarət yuvası adlanır. Və təzad da burasındadır ki, ən möhtəşəm azadlıq nəğmələri elə burdan dünyaya yayılmışdır. Qeyd edək ki, şair “Zindanda” şeirini sonradan “Uçun nəğmələrim” (1966) poemasına daxil etmişdir. Cəlilin əsirlikdə də əqidəsindən dönmədən yaradıcılığına, yoluna davam etməsi ən ümdə məqamlardandır:

Əsir düşdüsə də, namusu, arı

Cəlil itirmədi darda, çətində.

Qul oldu azadlıq nəğməkarla-

Hötenin, Heynenin məmləkətində. (Vahabzadə, Əsərləri, 2008, s.

389)

Dünyadan nakam köçmüş başqa bir tatar şairi Abdulla Tukaya 1985-ci ildə həsr edilmiş eyniadlı şeirində də Vahabzadə qısa ömrü boyu “xalqım” deyən gənc bir ruhu tərənnüm edir. Yenilikçi və vətənpərvər ruha sahib şair az ömründə kif atmış köhnə fikirləri eşqiylə və öz fikirləri ilə dəyişməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur.

Bəxtiyar Vahabzadə və dünya ədəbiyyatı / *Bakhtiyar Vahabzadeh and world literature*

Bəxtiyar Vahabzadə dünya ədəbiyyatı ilə yaxından tanış olmaqla yanaşı, onun tədqiqatçıları, bilicilərinin fəaliyyətindən xəbərdar idi. Məsələn, şair Troyada Homer dövrünün axtarışını aparmış həvəskar arxeoloq Henrix Şlimanın xatirəsinə “Axtaran tapar (Troya)” şeirini həsr etmişdir. Uşaqlıqda Homerin əsərləri ilə tanış olan Şliman Troyanın uyudurma deyil, gerçək bir şəhər olduğuna inanır, buna inanmayanlara qarşı öz idealından əl çəkmir və ömrünü bu uğurda “qətrə-qətrə” xərcləyir. Bəxtiyar Vahabzadə Homerin “İlliada”sının qəhrəmanlarından olan Troya kralı Priamın oğlu Paris, Sparta kralı Menelayın həyat yoldaşı Yelenanın çılğın eşqinə (qeyd edək ki, Qədim Yunan mifologiyasına görə Paris onu Spartadan qaçırır (və ya Yelena onunla könüllü gedir) və bu hadisə Troya müharibəsinin başlanmasına səbəb olur.) Şlimanın uşaq qəlbi ilə inanmasına xitabən yazır:

Şeirin sirli ecazı onun uşaq qəlbini

Oynatdı öz yerindən.

Yelenanın, Parisin çılğın məhəbbətinə

O inandı dərinədən. (Vahabzadə, B, 2008, s. 141)

Ədəbiyyatın qüdrəti onun irsi, gerçəklikləri gələcək nəsillərə öz dəyərində ötürə bilməsindədir. Bir arxeoloqun, tədqiqatçının zəhnində iz salmış ədəbi nümunənin kökləri onu usanmadan axtarışa sövq edir. “Şairlərin sözündə nə yalandır, nə düzdür heç kim bilmir” fikri arxeoloqa yaddır, Homerin yaşayaraq, hiss edərək yaratdığı kədərini real olmasına bütün qəlbi ilə Şliman inanır:

Gözəlliğin naminə gedən qanlı döyüşlər.

Həqiqətdir şairin yaşadığı kədər, qəm (Vahabzadə, B, 2008, s. 141).

Amerikalı yazıçı Ernest Heminqveyə həsr edilən “Heminqvey” (1968) şeirində həyat eşqi, mübarizə aşılaman “Qoca və dəniz” povesti ilə yazıçının öz həyatına son qoyaraq dünyadan köçməsi arasındakı paradoksa diqqət çəkilir. Ölümü həyatdan üstün tutan “Hem” qocanın həyat naminə dənizlə döyüşünü öz əsərində öz sonluğunu bilmədən tərənnüm etmişdir. Vahabzadə bu təzadla razılaşmır, əsərində yaratdığı mübariz insan –Qoca obrazına qarşı “Hem”in özünü qoyur, kolliziya yaradır. (Vahabzadə, Əsərləri, 2008, s. 441)

İntihar mövzusu şairin “Özünə qəsd” şeirində, bu dəfə başqa amerikalı yazıçı Cek Londonla bağlı davam edir. Şairin incə ruhu inana bilmir ki, bir insan ona bircə dəfə üçün verilən həyatdan necə imtina edə bilər. İnsan istəmədən ölür, ya da öldürülür. Şair düşünür ki, ona verilən ömürdən imtina etmək, gün işığından keçmək mümkün deyildir, lakin zamanın vəhşəti, haqsızlığı onun özünü öz əlləri ilə öldürür. Bununla da Bəxtiyar Vahabzadə Cek

Londonun hələ dünyaya gəlməmişdən məruz qalmağa başladığı haqsızlıq və məhrumiyyətlərə işarə edir.

XVII əsr böyük ingilis yazıçısı Uilyam Şekspirin “Olum, ya ölüm?” frazası istər teatr, istər sənət, istər ədəbiyyat cameəsində məşhurdur. Bu məşhur ifadə “Hamlet” faciəsinin qəhrəmanının dilemmasıdır. 1978-ci ildə B.Vahabzadə İngiltərəyə səfəri zamanı “Şekspirin doğulduğu Stratford şəhərində Şekspirin onun dörd surətinin – Maqbet, Otello, Lir və Hamletin heykəllərinin arasında ucalmış” (şeir elə bu qeydlə başlayır) heykəlidən ilhamlanaraq “Olum, ya ölüm?” şeirini yazmışdır. Şekspirin özünün yaratdığı obrazlarla bir sırada dayanması, yaratdığı bu obrazlardakı dərin kədər şairi rıqqətə gətirir. Bu fəci obrazların dünya boyda yükünün təsviri səbəblərinə, yoxdan bir qəhrəman yaratması məharətinə görə Şekspiri xaliq, Tanrı adlandırırlar. Fikirlərini inkişaf etdirərək yoxdan var olmanın mümkünsüzlüyündən yola çıxan müəllif bu şedadvrlərdəki faciənin, kədərin mənbəyini elə Şekspirin özündə, onun dərddli düşüncələrində görür. Yarandığı gündən indiyə qədər fikrinin, üsyanının sonu görünməyən Hamletin heykəli elə xaliqinin önündədir:

Gah öldürür, düşünür,

Gah dirildir, düşünür.

“Olum, ya ölüm!,- deyə

Dörd yüz ildir düşünür.

Dörd mil il, dörd milyon

il düşünəcək o, yenə.

“Dünyaya sığmaz başı sığıbdır sinəsinə”.

“Olum, ya ölüm”, - dedi

Ondan əvvəlkilər də,

Ondan sonrakılar da. (Vahabzadə, Əsərləri, 2008, s. 481)

Bu sual bəşəridir, tarixi insanlıq tarixi ilə, taleyi insan taleyi ilə bərabərdir. Bu əbədi sorğunun bir cavabı yoxdur, bütün zamanlarda bu sual insanlara ünvanlanmışdır.

Xalqların “qardaşlığı” dövründə Bəxtiyar Vahabzadə Ukraynanın böyük vətənpərvər şairi Taras Şevçenkoya həsr etdiyi eyniadlı şeirində şairin acınacaqlı, işgəncə dolu həyatını yığcam şəkildə izhar edir. Ögey ana ilə uşaqlığında yaşamağa məhkum olan Taras sanki əziyyətin davamını vətəni ilə yaşayır. Ögey anasına müti olsa da, Vətənin azadlığı uğrunda haqq səsinə ucaltmaq onun həyat və yaradıcılıq amalına çevrilir. Bir ədəbiyyatşünas kimi Şevçenkonun ömür yolunu bilən və onun mahiyyətini duyan Vahabzadə yazdığı bu şeirində öz xalqının həqiqətini də dilə gətirir. Cismi zindanda olsa da, sözü vətəndə sevilən Şevçenko ölümsüzlüyü belə qazanır.

Sözü “Vətən” olan vətənpərvərin,

Sözüylə bərabər özü Vətəndə...

Sənət bir sirrdir, uludan ulu,

Yolunu kəsdikcə gen olar yolu. (Vahabzadə, B, 2008, s. 54)

-yazan müəllif 1984-cü ildə yazdığı bu şeirində əslində, sözün, ədəbiyyatın ideologiyaya güclü təsirinə işarə edir və ümidlidir ki, mütləqiyyət bir gün sona çatacaqdır. Çünki öz yurdunda əsir doğulan Taras elə ona görə zülmə, əsarətə düşməndir. Bu isə B.Vahabzadənin öz yaşadığı dövrünə üsyanı idi. Bu nümunədə Taras Şevçenkoya istinad allüziv intertekstual əlaqə kimi çıxış edir. Müəllif Şevçenkonun əsarətə qarşı mübarizə ruhunu öz dövrünün ictimai-siyasi reallıqları ilə paralelləşdirərək mətn daxilində zamanlararası ideya əlaqəsi yaradır. Bu isə intertekstuallığın işarəvi forması kimi müəllif mövqeyinin dolaylı ifadəsinə xidmət edir, bununla şair şeirdə allüziya nümunəsi yarada bilir.

Bəxtiyar Vahabzadənin “Sadə adamlar” poemasında klassik ədəbi irs/ *Classical literary heritage in Bakhtiyar Vahabzadeh's poem "Ordinary people"*

“Bəxtiyar Vahabzadənin poemalarında klassik irsə, Azərbaycan mədəniyyətinə, böyük ədəbi və tarixi şəxsiyyətlərə dərin hörmət və məhəbbət vardır. İ.Nəsimi, M.Füzuli və digər klassiklərə və müasir mövzulara həsr olunan poemalarında dərin məzmunla yanaşı güclü bədiilik, sənətkar qayğısı, vətəndaşlıq cəsarəti tam aydınlığı ilə görünür. Son dərəcə müasir sənətkar olan B.Vahabzadənin ədəbi-bədii irsində ədəbiyyatşünas alim, böyük dramaturqluq əsas yer tutsa da, şairlik birinci yerdə dayanır. O, klassik poeziya ənənələrini yaradıcı şəkildə davam və inkişaf etdirən, həmişə də yaxşı mənada özündən narazı olan «Bircə şeydən razıyam ki, özümdən narazıyam» tam yeni, bakirə poetik yolla sənət zirvəsinə ucalan, böyük elminə, dərin idrakına, güclü yaddaşına güvənərək müxtəlif mövzularda lirik, romantik, psixoloji, fəlsəfi, milli və sosial xarakterli poeziya nümunələri yaradan sənətkar idi.” (Abbasova, 2015, s. 86)

Müəllifin yaradıcılığını tədqiqata cəlb etdikdə həqiqətən aydın olur ki, Vahabzadə təkcə ayrı-ayrı şeirlərində deyil, həmçinin irihəcmli nəzm əsərlərində də yeri gəldikcə dünya klassikasının dəyərli nümayəndələrinə və nümunələrinə müraciət edir, onlardan fikri təsdiq, obrazların daxili dünyasını, personajlarının taleyi ilə klassik obrazların paralel səciyyəvi cəhətlərini açmaq və digər məqamlarında istifadə edib, bədii mətnə daxil edir. “Bəxtiyar Vahabzadənin həm şeirlərində, həm də nəsr əsərlərində türk dünyasının ortaqlıq ədəbi şəxsiyyətləri ilə bağlı çoxsaylı nümunələrə rast gəlmək mümkündür. Vahabzadə “torpağın şanının, şöhrətinin dağlar” olduğunu vurğulayaraq, “Vətənin bağrında ucalan, hər biri bir əsrin tarixi olan” “mənəvi dağlarımız”dan bəhs edir. Bizim də “ibrət götürməli olduğumuz”

bu “məənəvi dağlarımız” sənətkarlarımızdır: Füzulidir, Koroğludur, Sabirdir, Nəsimidir.”
(Mayadağlı, 1998, s. 94)

“Sadə adamlar” poemasının qəhrəmanlarını da bu mənada müəllif Azərbaycan və dünya ədiblərinin klassik irsi ilə zənginləşdirir; ya obrazların daxili dünyasının və dünyagörüşünün zənginliyini ədəbi irsə vaqif olmaları ilə ifadə edir, ya da obrazlarını klassik əsərlərlə tərbiyə edir. Ziyalı obraz Cəmilə müəllimin irland yazıçısı Etel Lilian Voyniçin ilk dəfə 1897-ci ildə ABŞ-də nəşr olunmuş romanı “Ovod”u oxuması təsadüfi deyildir. Əsərin mövzusu 19-cu əsrin 30-cu illərində italyanların işğalçı Avstriya imperiyasına qarşı üsyanından götürülmüş, bu üsyanın iştirakçılarından biri olan Artur Bertonun faciəli həyatından bəhs edir. Əsərin Sovet hakimiyyəti illərində, müstəmləkə əsarəti altında yazıldığını nəzərə alsaq, Vahabzadənin obrazının “Ovod” oxuması (Vahabzadə, Əsərləri, 2008, ss. 375-377) təsadüfi bir seçim olmamalıdır; müəllif bununla da zamanın ideal qəhrəmanını dünya tarixindən, bədii nümunələrindən qaynaqlanan və gedişatı sorğulayan xarakterdə təqdim edir. Cəmilə İtaliyanın azadlığı uğrunda mübarizəyə qoşulan, saf duyğularla sevməyi bacaran, qürurlu Ovod ləqəbli Artur Bertona heyrandır. Fikrimizcə, Ovod obrazı Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra vətəni tərk etmiş, yaxud qürbətdə qalmış mühacir vətənpərvər ideoloqların ümumi səciyyəvi xüsusiyyətlərini daşıyır. Paralellik üçün sıralasaq:

1. Cümhuriyyət qurucuları olan mühacirlər də, Ovod da vətəndən kənarda birlik və azadlıq üçün mübarizə aparmışlar.
2. Mühacirlər də, Ovod da şəxsi həyatı və sevgini ikinci planda, vətənin müstəmləkəçi siyasətdən xilasını ən əvvəlinci məqamda tutur.
3. Mühacirlər də, Artur Berton da azad söz söyləyərək ictimai fikir və publisistika yolu ilə mübarizə aparır. “Ovod” təxəllüsü ilə kəskin yazılar yazan Artur bir vətənpərvər kimi hadisələrin gedişatında xalqının istiqlalı uğrunda canından belə keçməyə hazır olan inqilabçı Feliçe Rivarisə çevrilir. Eynilə Cümhuriyyəti quranlar da söz, fikir, ideologiya adamlarından Respublika quran dəyərlərə çevrilirlər.
4. Nəhayət, mühacirlər də, Ovod da faciəvi sonluğa düşər olur. Lakin məhv edilmiş bu qəhrəmanlar arzularına özləri çatmasa da, idealları yaşayır, müvəffəq olacaqdırlar.

Lakin Cəmilə Ovodun xəyali qəhrəman olduğunu düşünür, çünki bir tərəfdən ətrafında belə ruha sahib real şəxs görmür, digər tərəfdən xəyalını qurduğu insanların ola biləcəyinə də elə xəyal qurduğuna görə inanır. Şair yazır:

Bacım, hər zamanın öz Ovodu var;

Nəfəs al zamanın öz nəfəsiylə. (Vahabzadə, Əsərləri, 2008, s. 427)

Şairin xəyalpərəst qəhrəmanı Cəmilə oxuduğu klassik əsərlərin o qədər təsirindədir ki, həyatının bütün mərhələlərində düşüncələrini klassik obrazlarla səciyyələndirir. Məlumdur ki,

Azərbaycan folklorunun “Ağ atlı oğlan”ı qurtarıcı, xilasedici bir xarakteridir. Maraqlısı bundadır ki, köhnəyə, ənənəyə yad olan Cəmilə də xilaskarını gözləməkdədir, ancaq onun xəyalındakı milli “Ağ atlı oğlan” yox, “Başsız atlı”dakı “Mustanger”dir:

Axtarır, axtarır o, Mustangeri

Mənim əsərimin xəyalpərvəri.. (Vahabzadə, Əsərləri, 2008, s. 423)

“Sadə adamlar” romanının başqa qəhrəmanı Zöhrə isə Rus ədəbiyyatının klassiki Aleksandr Puşkinin “Yevgeni Onegin” (1823-1830) əsərinin romantik qəhrəmanlarının vurğunudur. Bu mənzum roman təsvir etdiyi dövrün ictimai-siyasi mühitinin insanların daxili böhranı və fərdi azadlığının məhdudlaşması fonunda romantik, sevgi məsələlərindən söhbət açır. Nərimanı sevən Zöhrə öz sevgisini Tatyananın Oneginə eşqinə bənzədir. Tatyana patriarxal cəmiyyətdə yaşasa da, cəsarətlidir, sevgisini Oneginə özü etiraf edir, lakin rədd cavabı aldıqdan sonra onun taleyi dəyişir. Generalla ailə qurduqdan sonra həyatı dəyişən Tatyana Oneginə aşiq olur. Subay Tatyana aşiqdir və cəsarətlidir, evli Tatyana isə ailəsini və əxlaq qaydalarına sadiqliyi seçir. Nəriman tərəfindən sevilmədiyini düşünən Zöhrə “Tatyananın eşqindən dərs çıxarmaq gərəklidir”, – deyə düşünür və Zöhrənin interpretasiyası belə nəzmə çəkilir:

Tatyananın dərđini

Daşıyıb qəlbimdə mən,

Üz döndərə bilmirəm

Nəçin Oneginimdən? (Vahabzadə, Əsərləri, 2008, s. 392)

Bəzən də Bəxtiyar Vahabzadə milli ədəbi qəhrəmanlarla dünya klassikasının nümayəndələrini bir müstəviyə gətirir, aralarındakı paralelizmləri nəzmlə ifadə edir:

Yaşamış onların ürəklərində

Bütün insanlığın dərđi, kədəri.

Hamletə, Aydına dəli demişlər.

Hər şeyi gördüyü, çox bildiyiçin,

İsgəndər keflənmiş, onun könlünə.

...Bəsləyib qəlbində sonsuz diləklər

Çastki “Ağıldan bəlaya” düşmüş.. (Vahabzadə, Əsərləri, 2008, ss. 409-410)

Sosial reallıqda məğlub, mənəvi qalib olan Şekspirin Hamleti, Cəfər Cəbbarlının Aydını, Mirzə Cəlilin İsgəndəri, Qriboyedovun Çastkisi bir müstəvidə ən səciyyəvi xüsusiyyətləri ilə

birləşir, dünya ədəbiyyatının müxtəlif zamanlı və məkanlı irs daşıyıcılarının ümumbəşəri səviyyədə tərənnüm edilir.

Nəticə / Conclusion

Ədəbi klassika bütövlükdə dünyada davamlı və ardıcıl olaraq zamanın sınağından keçmiş, mədəni, siyasi və tarixi proseslərin çətinliyinə tab gətirmiş, milyonlarla zehinlərdə cilalanmasından dolayı ümumbəşəri irsə çevrilmişdir. Dünya ədəbiyyatının klassikləşmiş nümunələri ədəbi-nəzəri etalona çevrilməklə yanaşı, iradənin, irsin, davamlı inkişafın ən dəyərli örnəkləri kimi müxtəlif nəsillərin yetişməsi, müstəqil iradə qazanması, mübariz həyata atılması, əvvəlki nəsillərin təcrübəsinin öyrənilməsi və ən ümdəsi, əsasında yazılacaq insani əhəmiyyətli əsərlərin yazılması üçün özül olması baxımından əhəmiyyətlidir.

Dünya ədəbiyyatında da yazıçıların özlərindən əvvəlki nəslin nümayəndələrini; ədiblərini, şair, rəssam, tarixi simalarını, mənəvi əhəmiyyəti olan nəsnələri, atributları, məkanları, abidələri yaratdıqları əsərdə tərənnüm etmək ənənəsi tarixən mövcud olmuşdur. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının formalaşmasında, istiqlal ədəbiyyatının yaranmasında xüsusi rolu olan Bəxtiyar Vahabzadənin də yaradıcılığında sələflərin yenidən canlandırılması, müstəqil obraz kimi bədii mətnə daxil edilməsi, məxsusi cəhətlərinin qabardılması və simvolikləşdirilməsi aktualdır. Əsas məqam odur ki, ümumilikdə ədəbiyyatı, onun taixini mükəmməl bilən, intertekstuallıqdan məharətlə istifadə edən Vahabzadə haqlı olaraq Azərbaycan ədəbiyyatını dünya ədəbiyyatının bir parçası kimi görmüş, əsərlərində hər iki dəyəri müvazi şəkildə istifadə edə bilmişdir. Çünki Bəxtiyar Vahabzadənin idrakında ədəbiyyat bəşəri əhəmiyyət daşıyır və ümumilikdə insanlığa xidmət etməlidir. Bu baxımdan onun bədii yaradıcılığında əksini tapan dünya ədəbiyyatının klassikaya çevrilmiş ədəbi-tarixi simalarına münasibəti təkcə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı baxımından deyil, həm də ümumiyyətlə ədəbiyyat elmi üçün əhəmiyyətlidir.

Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığının klassik ədəbi dəyərlər baxımından təhlili göstərir ki, şair klassik ədəbi irsə sistemli şəkildə müraciət edərək onu daha müasir ideya-estetik kontekstdə yenidən mənalandırır. Həmçinin aydın olur ki, müəllifin əsərlərində intertekstuallıq allüziya, metafiksiya və qismən pastiş kimi formalar vasitəsilə reallaşır və bu vasitələr yalnız bədii ifadə funksiyası daşımır. Vahabzadə klassik ədəbi şəxsiyyətlərə və mətnlərə istinad etməklə zamanlararası dialoq yaradır, sələf-xələf münasibətlərini bədii mətn daxilində aktuallaşdırır. Bu isə intertekstuallığın şair yaradıcılığında milli ədəbi yaddaşın qorunması və davamlılığının təmin olunması funksiyasını yerinə yetirdiyini göstərir.

Eyni zamanda müəyyən olunur ki, intertekstual elementlər vasitəsilə müəllif öz dövrünün ictimai-siyasi problemlərinə ya birbaşa, ya da dolaylı yolla münasibətini bildirir və klassik irsi müasir ideoloji məna ilə zənginləşdirir. Beləliklə, intertekstuallıq Vahabzadə yaradıcılığında yalnız mətnlərarası əlaqə deyil, həm də milli-mədəni identikliyin, klassik ədəbi irsin ifadə mexanizmlərindən, yaşadılması üsullarından biri kimi çıxış edir.

Ədəbiyyat / References

- Abbasova, Ş. (2015). Bəxtiyar Vahabzadənin həyat və yaradıcılığı haqqında. *Bəxtiyar Vahabzadənin anadan olmasının 90 illik yubileyinə həsr olunmuş “Bəxtiyar Vahabzadə və Azərbaycan filologiyasının aktual problemləri” mövzusunda beynəlxalq elmi konfransı* (ss. 86–87). Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı.
- Kərimova, N. (2015). Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığında türk xalqlarının şair və yazıçılarına ehtiram. *Bəxtiyar Vahabzadənin anadan olmasının 90 illik yubileyinə həsr olunmuş “Bəxtiyar Vahabzadə və Azərbaycan filologiyasının aktual problemləri” mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın materialları* (ss. 111-115). Bakı Universiteti Nəşriyyatı.
- Mayadağlı, H. Z. (1998). *Bahtiyar Vahabzade: Hayatı ve eserleri*. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Shakib, M. K. (2013). Inevitability of arts from inter-textuality. *International Journal of English and Literature*, 4(1), 1–5. Bu https://academicjournals.org/article/article1381999246_Shakib.pdf/1000 mənbədən tapılıb
- Tağısoy, N. (2018). Postmodernizmin bəzi xüsusiyyətlərinə fraqmentar baxış . *Ulduz*, 5, 44–50. Bu https://www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2018_213.pdf mənbədən tapılıb
- Vahabzadə, B. (2008). *Əsərləri* (Cild 5). Bakı: Elm.
- Vahabzadə, B. (2008). *Əsərləri* (Cild 6). Elm.
- Vahabzadə, B. (2008). *Əsərləri* (Cild 1). Bakı: Elm.
- Vahabzadə, B. (2008). *Əsərləri* (Cild 3). Bakı: Elm.
- Vahabzadə, B. (2008). *Əsərləri* (Cild 2). Bakı: Elm.
- Vahabzadə, B. (2008). *Əsərləri* (Cild 4). Bakı: Elm.